

Received Date : July 2024

Revised Date : September 2024

Accepted Date : March 2025

पंगःया दथुइ ब्वलंगु नेपालभाषा शिक्षा

राजनलाल जोशी, पिचडी

email : rajan.joshi@cdnb.tu.edu.np

Doi :

मूति

मांया मुलय् च्वनाः सय्कीगु भाषा मेकथं सय्कीगु भाय्सिबें विशिष्ट व आत्मविश्वास बल्लाकी । मांभाय् दुने सम्बन्धित भाषिया सलंसः दँ न्हेवनिसेंया परम्परा, मूल्यमान्यता अले ज्ञान सुलाच्वनी । मध्यकालय् युरोपय् मांभासं हे शिक्षाया लिसें पुर्नजागरणकालय् भर्नाकुलरया व्यवस्था यानाः मांभासं ब्वकेमाःगु वकालत याःगु खनेदु । अमेरिकाया मार्टिन लुथर किंगं शिक्षाया स्तर थकाय्त व धर्मया महत्व केनेत मांभासं हे शिक्षा बीमाः धकाः बः ब्युगु खनेदु । नेपालय् मध्यकालतक थनया शिक्षाया आधार मांभाय् जूगु खँ थीथी अभिलेखय् खनेदु । नेपालसंवत् २८ या औषधविज्ञानयात ध्वाथुइकेत लंकावतार ग्रन्थ अनुवाद जूगु खनेदु । थ्व ल्याखं नं मांभाय्या महत्व गुलि दु धैगु सी दु । नेपालभाषाया शिक्षाया प्रारम्भ व विकास जूगु बःचाहाकलं इतिहास कनेगु थुकिया लागा खः। थ्व च्वसु मूलतः अभिलेखीकरणय्जक लिङ्गुनी । थौंतक नेपालभाषा शिक्षाया इतिहास साःप हे म्होजक मनुख जक स्यू । थ्व सम्बन्धित मनुतय्त कनेफःसा नेपालभाषाया शिक्षाय्ध्यान तैपिन्त बल्लाःगु बौद्धिक नसा जुइ । थुकिया ज्वलं मुंकेत पुलांपि विभागीय प्रमुख, अभियन्ता व प्रशासकीय पदाधिकारीलिसे कँल्हाबल्हा यानाः मुंकागु दु । थः नं विभागीय प्रमुख जूगुलिं माःमाःथाय्थम्हं स्यूगु खँ तनाबियागु दु । थन अभिलेख जक तय्यु जूगुलिं विश्लेषण खास जूगु मदु । तर उकिया सत्यापन जूगु दु । थुकिया उपलब्धिकथं नेपालभाषाया विकास व विस्तारय् इलय् व्यलय् पंगः थनेगु ज्या व उकियात कयाः जनस्तरं प्रतिरोध याःगु घटनाय् आधारित जुयाः अध्ययन जूगु दु । राज्यं भाषाय् पंगः थंगुया विरुद्ध थीथीकथंया ज्याखँ माःहनाः हे उच्चशिक्षा तक नेपालभाषां ब्वने दैगु व्यवस्था जूगु खः धैगु खँ क्वःछी फु ।

मूखँग्वः : नेपालभाषा, मांभाय्, शिक्षा, प्रतिरोध, म्हसीका

१. म्हसीका

शिक्षा मानव विकासया दुगःक्वैय्खः । शिक्षाया सही विकास मजुलधाःसा थुकिं ताःईतकं बांमलाःगु लिच्वः लाकी । थुकियात वाःचाय्काः विकसित मुलुकं शिक्षाय् थीथी प्रयोग याय्धुंकूगु दु । शिक्षायात प्रभावकारी याय्त दकले बांलागु आधार धैगु हे मांभासं शिक्षा बीमाः धकाः लिच्वः पिकाःगु दु । मांया मुलय् च्वनाः सय्कीगु

भाषा मेकथं सय्कीगु भाय्सिबें विशिष्ट व आत्मविश्वास बल्लाकीगुलिं थुकथंया लिच्चः ब्यूगु अनुमान याय्छिं । मांभाय् दुने सम्बन्धित भाषिया सलंसः दँ न्हेवनिसेंया परम्परा, मूल्यमान्यता अले ज्ञान सुला च्वनी । उकियात मांभासं पिब्वइगुलिं विकसित देसं शिक्षाया आधारकथं मांभाय्यात थाय्ब्यूगु जुइफु । मांभाय् सम्बन्धित भाषिया म्हसीका जक मखु, थ्व ज्ञान, सिप, क्षमता व दक्षताया संकेत नं खः । समुदायया विशिष्ट सभ्यतायात भावी पुस्तातक थेंकेगु माध्यम नं खः - मांभाय् । उकिं हे औपचारिक शिक्षाया प्रारम्भ मांभासं जुइमाः धैगु शिक्षा शास्त्रीतय्गु मान्यता दु । मातृभाषा शिक्षां समाजय् दयाच्चंगु ज्ञान, सिप व संचारया दथुइ दूगु ह्याकिं नं पर्कीगुलिं मांभाय् शिक्षायात शैक्षिक क्रान्तिकथं नं काइ ।

मांभासं बीगु शिक्षाया इतिहास दुवालेबले प्राचीन इजिप्टया सभ्यता, मेसोपोटामिया, सिन्धुघाटीया सभ्यताय् मांभासं हे शिक्षा बियावःगु खनेदु । प्राचीन ग्रीसया शैक्षिक इतिहासय् नं मांभासं शिक्षा ब्यूगु खनेदु । मध्यकालय् युरोपय् मांभासं हे शिक्षाया लिसें पुर्नजागरणकालय् भर्नाकुलरया व्यवस्था यानाः मांभासं ब्वकेमाः धकाः वकालत याःगु खनेदु । अमेरिकाया नश्वविरोधी आन्दोलनया न्हेलुवा मार्टिन लुथर किंगं शिक्षाया स्तर थकाय् व धर्मया महत्व केनेत मांभासं हे शिक्षा बीमाः धकाः बः ब्यूगु खनेदु । थुकथं शिक्षा बीमाः धकाः जुयाच्चंगु वहसय् नेपाः नं दुथ्याः ।

नेपाःया सन्दर्भय् मध्यकालतक थनया शिक्षाया आधार मांभाय् जूगु खँ थीथी दस्तावेजय् खनेदु । नेपालसंवत् २८ या औषधविज्ञानयात ध्वाथुइकेत *लंकावतार* ग्रन्थ अनुवाद जूगु खनेदु । गणित विषयया अध्ययनअध्यापन याकेत नेपालसंवत् १५३ स गणित सफू हे च्वःगु खनेदु (मल्ल, ने. सं. १०९७, पौ ग) । थ्व ल्याखं नं मांभाय्या महत्व गुलि दु धैगु सि दु । कानुनया जानकारी बीत ने. सं. ५०० या *न्यायशास्त्र*, चिकित्सा सम्बन्धी ने. सं. ४९४ य् *विचित्रकौटुक* ग्रन्थ च्वयातःगु ल्याखं नं व ईया शिक्षाया प्रारम्भिक जग मांभाय् हे जुइ धकाः धाय्छिं । थुकिया उपलब्धिकथं नेपालभाषाया विकास व विस्तारय् इलय् व्यलय् पंगः थनेगु ज्या व उकियात कयाः जनस्तरं प्रतिरोध याःगु घटनाय् आधारित जुयाः अध्ययन जूगु दु । राज्यं भाषाय् पंगः थंगुया विरुद्ध थीथीकथंया ज्याखँ माःहनाः हे उच्चशिक्षा तक नेपालभाषां ब्वने दैगु व्यवस्था जूगु खः धैगु खँ क्वःछी फु ।

२. सैद्धान्तिक अवधारणा

अभिलेखीकरण मूलतः सम्बन्धित ज्याखँया अभिलेख मुनेगु खः। थुकी व ज्याखँया लिखत, निस्सा, प्रमाण, खँल्हाबल्हा, विद्युतीय ज्वलं, सिनेमा आदि छथाय्मुनेगु व उकिया सुरक्षा याय्गु खः।

३. विधिशास्त्र

नेपालभाषाया शिक्षाया प्रारम्भ व विकास जूगु बःचाहाकलं इतिहास कनेगु थुकिया लागा खः। थ्व च्वसु मूलतः अभिलेखीकरणय्जक लिक्नुनी । थौंतक नेपालभाषा शिक्षाया इतिहास साःप हे म्होजक मनुख जक स्यू । थ्व सम्बन्धित मनुतय्त कनेफःसा नेपालभाषाया शिक्षाय्ध्यान तैपिन्त बल्लाःगु बौद्धिक नसा जुइ । थुकिया ज्वलं मुंकेत पुलांपि विभागीय प्रमुख, अभियन्ता व प्रशासकीय पदाधिकारीलिसे कँल्हाबल्हा यानाः मुंकागु दु । थः नं

विभागीय प्रमुख जूगुलिं मा:मा:थाय्थम्हं स्यूगु खँ तनाबियागु दु । थन अभिलेख जक तय्गु जूगुलिं विश्लेषण खास जूगु मदु । तर उकिया सत्यापन जूगु दु ।

४. पाठ

४.१ नेपालभाषाय् चेतना

लिच्छवीकालीन अभिलेखय् दुध्या:गु गैर संस्कृत शब्दया ल्याखं नेपालभाषाया छेलाबुला आदिकालनिसें जूगु नालेछिं । मल्लकालीन अभिलेखय् देशभाषाया ल्याखं मान्यता का:गु नेपालभाषाया उप्व:गु प्रभावयात विचा: याना: साहित्य, संगीत, कला, वास्तुकला लगायत दक्व धैथें विषयवस्तु थ्व हे भाषां च्व:गु खनेदु । थुकथं वाङ्मय व सृजनशील लेखन खेलय् नेपालभाषां थाय् का:सां शासनसत्ताय् व:गु ह्यूलालं नेपालभाषा छेलाबुलाय् म्हो जूगु खनेदु । नेपा:गालय् गोरखाया जुजु पृथ्वीनारायण शाहं त्याकेधुंका: नेपालभाषाया छेलाबुलाय् हे पंग: खनेदत । चन्द्रशम्शेरं वि. सं. १९६२ निसें नेपालभाषां च्वयात:गु छुं नं लिखतयात कानूनी प्रमाणया मान्यता मबीगु घोषणां नेपालभाषायात ग्रहणं ज्वं थें जुल (मल्ल, ने. सं. १०९९, पौ ५)।

मांभाय्यात पंग: थनेगु घोषणां जक सन्तोष जुइ मफया: शासकतय् न्ह्य:न्ह्य: ल्यूल्यु जुइपिन्सं मांभाय् छेलाबुला हे याके मबीत नेपाली भाषायात च्वछाया: आदिवासी जनजातिया मांभाय्यात जङ्गली भाय् तकं धाल । नेपाली बाहेकया मेगु भाय् छेलीपिन्त ककुतिना: पितिने मा:पिं धया: थुकथं च्वल –

वर्तमान समय (आजकल) जुन भाषा हामीहरु व्यवहार गर्दछौं, सो भाषा खुद 'गोरखा भाषा' (राज-भाषा) हो । यदि यस भाषाको सारा गोरखा (नेपाल) राज्यमा अरु भाषाका भन्दा विशेष प्रचार पनी छ,, प्राय: सबै जातिका मानिसले यथाकिञ्चित्मात्र पनी बुझ्दछन्, मुख्य गनिएको पनी छ, जस्द्वारा सबै जातिका दुनियाँको व्यवहार पनी चलीरहेको, सुगम पनी छ, अक्षर पनी बुझ्न सजिला (देवनागरी) छन् ता पनी अझ सम्म एक ही 'गोरखा भाषा' को सर्व व्यापकता हुन सकेको छैन किन्तु नेवार, भोटे, मगर, गुरुङ्ग, लिम्बू, सुनुवार, दनुवार, थारु प्रभृतिका जङ्गली भाषाहरुले पन आफ्ना जन्मस्थानलाई एकदम छाड्न सकेका छैनन् । जहाँ सम्म एक मात्र 'गोरखा भाषा' ले अरु सबै जङ्गली भाषालाई अर्ध-चन्द्र (गलहत्ती) लगाउन्न, तहाँसम्म 'गोरखा भाषाको उन्नति हुन्छ' भन्नु र 'मुख्य भाषा कहिन योग्य छ।' भन्नु केवल मनोकड्ड मात्र हो (अर्याल व जोशी, वि. सं. १९७४, पौ १०-११) ।

थ्व इवलं हे राणाकालय् मांभाय्या छेलाबुलाया अवस्था गथे च्वं जुइ धका: याउँक अनुमान याय्फु ।

४.२ पंग:या दथुं ब्वलंगु मांभासं शिक्षा

शासन सत्ताय् च्वपिन्सं हे य:, मय:या नीति नालेवं भाषाभाषियात अन्याय जुइगु स्वाभाविक ख: । राणा शासकतसें नेवा:त दथुइ छेंदुनेया कालबिल वा अंशवन्दालिसे स्वापू दुगु भ्वंतकं नेपालभाषां च्वय् दइमखु धका: पंग: थन । थ्व ज्यां नेपा:गा:या नेवा:तसें मदिकक छेलाच्वंगु थ:गु भाषाय् पंग: थन धका: वा:चाय्कल । राज्यं भाषा थकाय्त् छुं कथंया ग्वहालि मया:सां पुर्खानिसें च्वयात:गु छेंछेंया कालबिलया भ्वंयात थ:गु हे भाषां च्वय्

मदङ्ग जुङ्गं नेवाःतसें थुकियात राज्य हे थः विरुद्ध सकृय जूगु ताय्कल । नेपालभाषा बाहेक मेमेगु भाषाया सामान्य जक ज्ञान दुपिं नेवाःतसें थुकियात अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता सिबें नं पारिवारिक स्वतन्त्रताय् हे पंगःवःगु ताय्काः थुकिया विरुद्ध विद्रोह यायूगु हे छपु जक लँपू खः धकाः थुङ्कल ।

राणा शासन थुज्वःगु निरंकुश व्यवस्थाय् पतिं धस्वाकेगु हे नं राज्यविरुद्ध विद्रोह ताय्की । व इलय् चन्द्र शम्शेर व मेपिं शासकतसें नेपालभाषां च्वयातःगु लिखतयात मान्यता मबीगु निर्णय विरुद्ध आन्दोलित जूगु खः । व हे आन्दोलनया लिच्चः श्री ५ पृथ्वीवीरविक्रम शाहकालय् च्वःगु मुलुकी ऐन कागज जाँचया महल २७, देहाय ३ स सहीछाप नगरेको र सहीछाप गर्नुपर्ने मुख्य कारणीले आफ्नो हस्ताक्षरले नलेखेको भएपनि वि. सं. १९४५ बैशाख बदि ३० रोज ६ देखि अधिको पाटन भादगाउँका श्रीवत्स लेखेको बाकुपौ रहेछ भने सो कागज सदर हुने हुनाले त्यस्ता कागजबाट नालीस उजुर सुनी इन्साफ गरि दिनुपर्छ धकाः नेपालभाषां च्वयातःगु बन्दापत्रयात मान्यता बीत बाध्य जूगु खः (कायस्थ व राजकर्णिकार, ने. सं. ११२४, पौ२७) । राज्यं काःगु भाषा नीति विरुद्ध आन्दोलित जूपिं नेवाःतयगु माग पूवंगु छुं ई लिपा हे हाकनं श्री ३ चन्द्र शम्शेरं नेपालभाषां च्वयातःगु भ्वंयात प्रमाणकथं काय्फइमखु धकाः ऐन जारी यात । वि. सं. १९६२ स जारी याःगु ऐनय् नेपालभाषां च्वयातःगु लिखतयात प्रमाणया रुपय् छेले दइमखु धाय्वं नेवाःतसें थःगु आत्मसम्मानय् घाः लाःगु चाय्कल । थुकिया प्रभाव महाकवि सिद्धिदास अमात्य, पंडित निष्ठानन्द वज्राचार्य व शिक्षाविद् मा. जगतसुन्दर मल्लयात लात । वय्कःपिन्सं नेपालभाषा थमकाय्क मेगु छुं हे विकल्प मदु धइगु थुङ्काः मांभासं साहित्य च्वयूगु व शिक्षाय् माभाय् छेलेमाः धइगु न्हूगु सोचया विकास याःगु खनेदु ।

महाकवि सिद्धिदास अमात्यं सुन्दरी पत्रिकाय् दकले न्हापां समस्यापूर्ति नांया कविता पिथन । छेँ दुने छेलीगु भ्वंयात हे अवैध घोषणा याःगुलिं नुगः स्याःपिं नेवाःतय् थ्व कवितां छगूकथंया उर्जा ब्यूगु खनेदु । राज्यसत्तां भाषायात बेक्वः मिखां स्वःसां न्हिथं याइगु खँल्हाबल्हाय् सरकार थंगु पंगलं ज्या मयाःगु खनेदु । मेखे नेवाःत दथुइ नं न्ववाइगु व च्वइगु भाषाया दथुइ पाः । थुकिं नेपालभाषाया लेखन ल्यूने लानाच्वंगु इलय् सिद्धिदास अमात्यया कविता प्रकाशन जुयालि पं.निष्ठानन्द वज्राचार्यं ने. सं. १०२९ स एकविंशति प्रज्ञापारमिता सफू च्वःगु खः (तुलाधर, वि. सं. २०७०, पृ.१४२)। सीं आखः क्रियाः थम्हं हे आखः थानाः च्वःगु एकविंशति प्रज्ञापारमिता पिदनेवं नेवाःतय् दथुइ भाषिक पुर्नजागरण हे वल । व सफू पिदनेवं नेवाःतसें थःगु मांभासं थःगु नुगःखँ तय्तसकं अःपु ताय्कल । उकिया लिच्चः नेवाःतसें मांभासं साहित्य च्वयूगु ज्या च्वन्हाकल ।

साहित्यिक रुपं खनेदुगु चेतनायात शिक्षाय् हिलेगु ज्या मा. जगतसुन्दर मल्लं याःगु खः । जगतसुन्दर मल्लं समाजयात सःस्यूपिं दय्केत मांभाषायात कर्मकाण्ड वा साहित्यय् जक लिंकुंका तय्मज्यू शिक्षाय् छेलेमाः धकाः न्हाःवल । मा. मल्लं व्यावहारिक शिक्षायात मांभाय्या विकल्प मखनेवं मथां आखः सय्केसा मांभासं ब्वडदिसं नारा बियाः ने. सं. १०३२ स दकले न्हापां ख्वपय् मांभासं आखः ब्वनेगु ब्वनेकुथि चाय्कल । मा. मल्लया मांभासं शिक्षा बीगु ज्यायात व ईया शासकतसें यः मताय्कल । थुकिया लिच्चः मा. मल्लयात ज्वन, अले अनलि उज्वःगु ज्या याय्मते धकाः ख्याच्चः बियाः त्वःताहल (हृदय, ने. सं. ११०२, पृ.८७) । मांभाय् थकाय्त गुगु नं कथंया ज्या याय्मते धकाः ख्याच्चः ब्यूसं मा. जगतसुन्दर मल्ल भ्याः भचा हे लिमच्यू । थम्हं न्हेब्वःगु नारायात

मूर्तता बीत पश्चिमा समाजय् लोकंहा:गु एसपया बाखंयात नेपालभाषां हिला: पिथंगु ख: । मा. मल्लं थमं पिथंगु सफू त्रिचन्द्र कलेजया पिने व असं लागा ज:ख: बोराय् द्य:ने तथा: मीत तकं लिमच्यु । मस्तयत् ब्वंकेमा: धका: सफू न्याय्त् धेबा मदु धाइपिन्त सितिकं इना: भाषाया प्रचार या: जुल । जगतसुन्दर मल्लया थ्व अभियानं नं सुषुप्त अवस्थाय् थेनेधुंकूगु नेपालभाषां हाकनं गति काल धाय्छि ।

४.३ मांभासं शिक्षा काय्त् अन्तराष्ट्रिय पैरवी

नेपालय् मांभाषा छेलेत पंग: थनाच्चंगु इलय् हे कलकत्ता विश्वविद्यालयय् मांभासं आख: ब्वने दय्मा: धका: वकालत जूगु ख: । उच्च शिक्षा काय्त् कलकत्ता विश्वविद्यालय ब्वं वंमह धर्मादित्य धर्माचार्य मांभासं आख: ब्वनेदय्मा: धका: स: त:गु ख: । नेपालय् भीमशम्शेरया इलय् मांभासं आख: ब्वनेगु खँय् सरकार भ्या: भचा हे सकारात्मक मजू । व अवस्थाय् सरकारी छात्रवृत्ति कया: कलकत्ता विश्वविद्यालय ब्वंवंमह धर्माचार्य विश्वविद्यालयया भर्नाकुलर विषयकथं नेपालभाषाया माग या:गु ख: । विश्वविद्यालयं नेपालं व:पिंत भर्नाकुलरकथ नेपाली भाय् ब्वंके बीगु घोषणा या:बले नेपा:या मौलिक भाय् नेपालभाषा धका: वय्कलं वकालत या:गु ख: । वय्कलं वि. सं. १९८५स इलाहावादय् नेपालभाषा व थ्वया साहित्य विषयक कार्यपत्र न्ह्यब्वयादिल । उकी नेपालभाषाया मौलिकता व थुकिया महत्व सलंसं दँहेव च्वयात:गु धर्म, संस्कृति, इतिहास, साहित्य,प्राविधिक सफूया ता:हाक:गु धल: दुथ्याका: न्हेब्वयादीगु ख:।

नेपालभाषायात माक्वसिबें उप्व: क्वत्य:गुलिं जनताया दथुइ थ्व भाय्या अस्तित्व न्हनीगु खँ थुइका: भाजु धर्माचार्य बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिका नं प्रकाशन यात । व पत्रिकाय् मांभासं शिक्षा काय्मा:गु स्वंगू खँ पितब्यूगु दु – क) पुर्खा थें हाकनं छक: नेपालभाषाया उद्धार याय्त्, ख) थ: मस्तयत् नेपालभाषां शिक्षा बीत ग) मांभाय् थकाय्त् न्हिं घौछि ई बीगु (तुलाधर, वि. सं. २०७०, पृ.१५९) । थ्व बाहेक नं धर्मादित्य धर्माचार्य मांभाय् थकाय्त् व्याकरण सफू मदय्क मगा: धैगु वा:चाय्का व्याकरण बारे च्वयादिल । वय्क:या कुत: खना: नेपालय् सुला: सुला: साहित्य सिर्जना याइपिं साहित्यकारत न्हिथं उप्वयावल । धर्मादित्य धर्माचार्यया थ्व ज्यां तंम्व:पिं उबलेया शासकतसें वय्क:यात कारवाही याय्गु ल्याखं सरकारं बिया: वयाच्चंगु छात्रवृत्ती दिका: कलकत्तां नेपा: लिहाँ वय्गु उजं बिल । धर्मादित्य धर्माचार्ययात कलकत्ता विश्वविद्यालयय् नेपालभाषां ब्वने दय्मा धका: या:गु मागयात कया: चन्द्र शम्शेरं सिंहदरवार जेलय् त:गु ख: । धर्माचार्ययात जेलय् त:गु इलय् यल थैनाया लिपिविद् हेमराज शाक्यं जा ब्यू वनीगु ख: । जा ब्यू वइमह शाक्ययात धर्माचार्यजुं मांभाय् उत्थान याय्त् न्ह्याक्व दमन या:सा लिचिलेमखु, छिपिं नं न्हेच्यु धका: धयाहइगु ख: (खँल्हाबल्हा)¹। धर्माचार्यजुयात लिपा जेलं मुक्त या:सां दु:ख बीगु ल्याखं न्हिथं थें सिंहदरवारय् हाजीर जुइमा: धका: न्हिच्छि निभालय् तथा: हैरान या:गु ख: ।

मांभाय्या छेलाबुलाया वकालत उप्वय्वं व्यापारय् जक लिक्नुनाच्चंपिसं नं शिक्षाया खँ च्वल । थ्व ज्याय्

1. धर्मादित्य धर्माचार्यया छय् मय्जु सृजना नेवा: (दँ ४९) लिसे नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् ने.सं. १९४५ बछलागा ९ खुन्हु जूगु खँल्हाबल्हा ।

कापः व्यापारी योगवीरसिंह कसाः दकले न्हेवने लाः । योगवीर कसाः जुं नेपालभाषायात अन्तराष्ट्रिय रुपं मान्यता बीकेत जीर्ण जूगु नेपालभाषा अल्सि मचासे भिकेनु । भारतीय शास्त्र भवनं मान थ्वैत बीकेनु धकाः अभियान हे न्ह्याकल (हृदय, ने. सं. १०९८, पृ.१) । नागरिक अधिकार समितिया शुक्रराज शास्त्री सांकेतिक रुपं हे जक मस्त दँ दँ मिखा निगः कँ कँ तुति निपां चु चु (तुलाधर, वि. सं. २०५७, पृ.९३) धैगु अर्द्धराजनैतिकरुपं न्हेलं थनेगु अभियान हे न्ह्याकूगु खः। वयकलं मांभासं ब्वने मदयक शैक्षिक गतिविधि न्ह्याके फैमखु धैगु वाःचाय्काः नेपालभाषां व्याकरण व नेपालभाषा रिडर च्वःगु खः ।

४.४ दमनं वःगु साहित्यप्रेम

नेपाली मांभाय् मखुपिन्सं मांभाय्या वकालत याःगु कारणं हे सरकार दमनय् कुहाँ वय्वं स्वनिगलय् मेगु हे कथंया विद्रोहलं थाय् काल । दरवार हाइस्कूलय् दरवारिया व भाइभारदारतय्त जक ब्वकेगु व्यवस्था जुयाच्वंगु इलय् मेपिन्सं ब्वने मखनाच्वंगु ई खः । थुकियात वाः चाय्काः वि. सं. १९९३ स दकले न्हापां निजी क्षेत्रं महावीर स्कुल नीस्वंगु खः (मुनंकर्मी, वि. सं. २०४४, पृ.१४५)। फत्तेबहादुर सिंह, चिनियालाल, गंगालाल श्रेष्ठ, सिद्धिचरण श्रेष्ठ लगायतयापिन्सं नीस्वंगु महावीर स्कुलय् मांभाय् ल्हाइपिन्त याःगु दमनया ब्वला काय्कथं मांभाय्या माध्यमं आखः ब्वंकूगु खः । थुकथं नीस्वंगु व स्कुल दच्छि हे न्ह्यावने मलावं सरकारं थुकिया संस्थापक व शिक्षकत जेलय् कुने यंकूगु खः । अथे खःसां भाषाह्यमिपिन्सं मांभाय्थकाय्माः धकाः अनेककथंया कुतः यानाजूपिन्सं वि. सं. १९९६ स नेपाली विहार सफू पिथन । महावीर स्कुल नीस्वंगु द्वपनय् जेलय् च्वनेधुंकूम्ह फत्तेबहादुर सिंह व सफूती 'थौं झीगु भाषा यागु सम्मान देशं मिटे जुया वोना चोन, उकीया शक्ति मन्त, उकीयात जवर्जस्ती दवे याना तल, मनुतमें कक्कु तिना पीतीना चोना बेचारा भाषा चेतना बिहीन घिटी घिटी जुया मृत्यु शय्या अन्तिम सांस कयाचोना परन्तु (नेपाल भाषा) ल्हाइपी नेवात जीवित जुया चोंकनं अमिगु भाषा यात थये मृत भाषा या नामं सम्बोधित जुयाचोन ।' धकाः भूमिका हे च्वल (सिंह, ने. सं. १०५९, पृ.२)। भाषाभाषि व जनतायात राणा शासकं उप्वः क्वतेलाहःगु व प्रजातान्त्रिक अभ्यासय् ब्वति काय् मखनाच्वंगु इलय् व हे सफूती सिद्धिचरण श्रेष्ठ क्रान्ति बिना थनदैमखु स्वच्छ शान्ति (सिंह, ने. सं. १०५९, पृ.१०) धकाः कविताया माध्यमं क्रान्तिया शंख पुइवं हाकनं नं मांभाय् ह्यमिपिं च्वतय्त राणा सरकारं जेलय् कुनेयंकूगु खः । थुकथं जेलय् कुंकाः च्वनेमाःपिं व राजनीतिया कारणं जेलय् लाःपिन्सं जेल दुने च्वनाः हे नेपालभाषाया माध्यमं शिक्षा, साहित्य व संस्कृति थकाय्त छगू लिपा मेगु सफू च्वःगु खः ।

४.५ मांभासं शिक्षा

प्रजातन्त्र वयधुंकाः आदिवासी जनजाति, थीथी भाषाभाषि व न्यायप्रेमी जनता तसकं उत्साही जूगु खः । राणा शासनया दमन उप्वयाच्वंगु इलय् हे ९६ गू च्वःगु व अघोषित रुपं राज्यया विरुद्ध विद्रोह याःपिं नेवाःतसें जेल दुने हे च्वनाः सलंसः सफू च्वःगु खः (मल्ल, ने. सं. १०९९, पृ.२०) । वि. सं. २००७ सालया ह्यूपाः लिपा वि. सं. २००८ स वीरगञ्जय् नीस्वंगु नेपाल राष्ट्रिय विद्यापीठं मांभाय् थकाय्त व

नेपाःगालय् जूगु थीथी अभियान विचाः यानाः नेपालभाषायात वैकल्पिक माध्यमयाकथं थाय् बिल । अनलि औपचारिकरुपं नेपालय् मांभासं आखः ब्वनेगु ज्या न्ह्याःगु खः । प्रवेशिकानिसें विद्यालंकारतक याय्दइगु व्यवस्था जुल । नेपाली शिक्षा परिषदं इच्छाधीन विषयया ल्याखं नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु खः । नेपाल सरकारं काइगु एसएलसी नेपालभाषा दुथ्याके माःगु माग यानाः ल्हाःचिं मुनेवं वि. सं. २०११ निसें एसएलसी नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु खः । एसएलसी भर्नाकुलर व ओरिएन्टल ल्याङ्ग्वेज नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु खः (मल्ल, ने. सं. १०९९, पृ.२४) । एसएलसीया व्यवस्थालिपा अःपुक्क प्रविणता प्रमाणपत्र तहया व्यवस्था जुइमाःगुली त्रिभुवन विश्वविद्यालयं वि. सं. २०१७ निसें जक नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु खः (जोशी, ने. सं.१११८, पृ३३-३७) । नेपालभाषां स्नातक ब्वंकेगु ज्या वि. सं. २०१८ निसें जक न्ह्याःगु खः । प्रजातन्त्र वय्धुंकाः नं नेपालभाषां स्नातकोत्तर तह ब्वनेत तःदँतक पीमाल । स्नातक याय्धुंक्ूपिंसं स्नातकोत्तर तगिमय् वि. सं. २०२० निसें ब्वने दय्माःगु खः तर उकथंया ब्यवस्था मजुल । त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् स्नातकोत्तर तगिमय् नेपालभाषां ब्वंके बीगु खँय् वि. सं. २०२६ स दकले न्हापां सहलह जुल । नेपालभाषा स्नातकोत्तर तगिमय् दुथ्याकेगु पाठ्यक्रमया सहलहस वि. सं. २०२६ असोज १९ गते जुल । नेपाली विभागया अध्यक्ष ताराप्रसाद जोशी छम्हसिं जक नेपालभाषाया ब्वनेज्वलं मगाःनि धकाः सहमत मजुल । थुकिं यानाः त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् मांभाय्या ल्याखं नेपालभाषां स्नातकोत्तर तगिमय् थाय् काय्मफत । नयाँ शिक्षा छेलेगु नामय् वि. सं. २०२८ सालनिसें नेपालभाषा, मैथिली व हिन्दीयात मेमेगु १७ वटा भाय्पुचलय् यंकाः घानाबिल । थुकिं गणित, भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र थुज्वःगु विषयया दथुइ नं नेपालभाषा लेय्माःगु व्यवस्था याय्वं नेपालभाषा ब्वनीपिं म्हो जुयावन । तःक्वः विरोधया ज्याइवः न्ह्याकाः नीस्वंगु मांभासं आखः ब्वने दैगु अधिकारयात कुठाराघात जुल । वि. सं. २०३३ सालय् नेपालभाषा शिक्षण समितिया डा. सुन्दरकृष्ण जोशी त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् नेपालभाषां स्नातकोत्तर तगिं ब्वने दय्मा धकाः माग यानादीगु खः । डा. जोशीया मागया लिसःकथं नेपालभाषायात तत्कालया नितिं डिग्री बाई डिजर्टेशन याकाः नेपालभाषाया स्नातकोत्तर तगिमय् ब्वने दगिमय् ब्वने दइगु व्यवस्था जुल । त्रिभुवन विश्वविद्यालयं वि. सं. २०३४ निसें डिग्री बाई डिजर्टेशन मार्फत स्नातकोत्तर तगिमय् ब्वने दइगु व्यवस्थायात वि. सं. २०३८ सालनिसें नियमित रुपं ब्वने दैगु व्यवस्था यानाब्यूगु खः । विश्वविद्यालय दुने उच्चशिक्षाय् मांभाय्यात थाय् बीमाः धकाः माग याःगुलिं व घटनालिपा हे डा. सुन्दरकृष्ण जोशीयात विद्यापरिषदं चीकूगु खः^२ । डा. जोशीं न्हेब्वयादीगु मागयात त्रिविं अस्वीकार याय्मफुसां कार्यान्वयन याय्गु खँय् वेवास्ता याय्फूगु वाःचाय्काः नेपालभाषाया अभियन्ता व ब्वमिपिंसं दवाव बीकथं डेलिगेशन वंगु खः^३ । थौंकन्हय् त्रिविं एमफिल- पिएचडीतगिमय् नेपालभाषां ब्वंकाच्चंगु दु । त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् वि.सं. २०७६ सालय् कोर्श बेस एमफिल- पिएचडीतगिया व्यवस्था अन्तर्गत नेपालभाषाया ब्वमिपिन्त दुथ्याकूगु खः । वि.सं.२०७८ निसें एमफिल- पिएचडीतगिया ब्वनेगु व्यवस्था नेपालभाषा केन्द्रीय

२. प्रा.डा. सुन्दरकृष्ण जोशी(दँ९०) लिसे नेसं ११४५ थिलाथ्व ३ खुन्हु यलया लुंखुसी वय्कःया छँय् जूगु खँल्हाबल्हा । भाजु जोशी नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया संस्थापक प्रमुख खः ।

३. पूर्ण ताम्राकार (दँ७१) लिसे ने. सं. ११४५ थिलागा ९ खुन्हु नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् जूगु खँल्हाबल्हा । भाजु ताम्राकार त्रि.वि.यात दवाव बीत झायामीह छम्ह दुजः खः ।

विभागय जुयाच्चंगु खः । नेपाल खुल्ला विश्वविद्यालयं नेवाःअध्ययन नामं स्नातक तगिमय् वि.सं.२०८२निसे समाजशास्त्र अन्तर्गत थाय् ब्यूगु दु । काठमाडौं विश्वविद्यालयं नं वि.सं. २०८२ निसें नेपालभाषा दुथ्याकूगु दु । काठमाडौं विश्वविद्यालयं नेपालभाषां ब्वंकीपिं शिक्षकपिन्त लक्षित यानाः दच्छिया पोष्ट ग्राजुएट डिप्लोमा इन नेपालभाषा एडुकेशन(PGDEEDNB) कक्षा संचालन याःगु खः।

४.६ उच्च शिक्षानिसें ब्वनेकुथितक मांभाय् शिक्षा

आधारभूततगिमनिसें उच्चशिक्षातक मांभासं ब्वने दइगु व्यवस्था जुइमाः थाय् नेपालभाषाय् धाःसा अःखः खनेदु । नेपालभाषां आखः ब्वनेदइगु व्यवस्था उच्चशिक्षा धुंकाः आधारभूत तगिमय् न्ह्याःगु दु । न्ववायूगु स्वतन्त्रतातकं मदुगु पंचायतकालया अन्त्य वि. सं. २०४७ स जुल । अनलि पितब्यूगु *नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७* स दकले न्हापां नेपाःयात बहुभाषिक देसया ल्याखं स्वीकार यात । थुकिं नेवाःतय् न्हूकथंया उर्जा बिल । संविधानं मांभाय्या संरक्षण व सम्बर्द्धन यायूगु अधिकार मौलिक हकया रुपय् स्थापित यात । मांभासं ब्वनेकुथि चाय्के दैगु शिक्षाया हकया व्यवस्था याय्वं नेवाः समुदायं जगतसुन्दर ब्वनेकुथि नीस्वन । राज्यं लिपि व संस्कृतिया संरक्षण याय् कुतः मयाःसां नेपाःगालय् हे च्वंपिं नेवाःत सचेत जुयाः लिपिया अभियानय् न्ह्याःवंगु खः । वि. सं. २०३६ सालया राजनैतिक आन्दोलन लिपा हे नेपाल लिपि गुथिं नीस्वन । प्रचलित नेपाल लिपिया प्रचार प्रसार यानाः वयाच्चंसां वि. सं. २०४७ या संविधानं अझ व्यापक यानाबिल । थुकिया लिचः नेवाःतय् दथुइ नं न्हेनेत्यंगु नेपाललिपिं पुर्नजीवन काय्खन । व हे संविधानं ब्यूगु अधिकार ल्यंकेत वि. सं. २०१५ स येँ नगरपंचायतं थें येँ महानगरपालिकां वि. सं. २०५४ असार १३ गते हाकनं नं नेपालभाषाया पालिका दुने सरकारी ज्याखँया भाय् दय्केगु घोषणा यात । थुकथं महानगरपालिकां मांभाय्या संरक्षण याय् पलाः च्वय्केवं थुकिया विपक्षय् नेपाली भाषायात जक सरकारी ज्याखँय् छेलीगु भाय् दय्के माः धकाः छुं छुं मनूतसें सर्वोच्च अदालतय् मुद्दा तयाब्यूगु खः । वि. सं. २०५६ जेठ १८ गते स्थानीय निकायं ल्हंगु पलाः पाय्छि मजू धकाः सर्वोच्च अदालतं निर्णय यात । थुकिं नेवाःत हाकनं आन्दोलित जूगु खः । थुकथं आन्दोलित जुइवं नेवाः समाजय् भाषा, जाति, संस्कृति व लिपि थकाय्मा धकाः छप्यं जुयाः न्ह्याःवःगु खः । उकीसनं माओवादी जनयुद्धं आदिवासी जनजातिया म्हसीकाया मुद्दा न्हेथनेवं नेवाःत हाकनं छप्यं जूगु खः । थ्व हे इवलय् वि. सं. २०६२-६३ या जनआन्दोलन लिपा छुं छुं सामुदायिक ब्वनेकुथी नेपालभाषां आखः ब्वंकूगु खः । संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालया संविधान २०७२ या धारा ६ लय् नेपालय् न्ववाइगु दक्वं मांभाय् राष्ट्रभाषा खः धैगु व्यवस्था व धारा ३१ या ५ य् हरेक समुदायं मस्तय् प्राथमिक तर्गितक थःगु हे मांभासं आखः ब्वंके दै धकाः व्यवस्था यात । थनलिं येँ महानगरपालिकां छगू निसें च्यागू तर्गितक महानगरपालिका दुने ९१ गू सामुदायिक ब्वनेकुथि व ५००सिबे उप्चः संस्थागत ब्वनेकुथी नेपालभाषायात स्थानीय विषयया ल्याखं थाय् ब्यूगु दु । कामपाया व ईया प्रमुख विद्यासुन्दर शाक्यया नेतृत्वं वि. सं. २०७७ निसें कामपा लाग्ना दुनेया ब्वनेकुथी अनिवार्य रुपं स्थानीय विषय नेपालभाषा ब्वंकेमाः धकाः क्वःछित । थ्व व्यवस्थां चाय्कं मचाय्कं ब्वनेकुथिया मस्तसें नेपाःगाःया सभ्यताबारे थुइके खंगु खः । येँ महानगरपालिकां थ्व व्यवस्था याय्धुंकाः किपू नगरपालिकां पेंगूतर्गितक ब्वंकेगु व्यवस्था याःगु खः । यल महानगरपालिकां थुकिया

न्यादँलिपा वि. सं. २०८१ निसें स्वंगूतगिंतक ब्वनेकुथी नेपालभाषायात थाय् ब्यूगु दु । अथे हे, नेपाल सरकारं गंगू तगिं निसें १२ तगिंतक नेपालभाषायात ऐच्छिक विषयया ल्याखं पाठ्यक्रम दय्कूगु दु ।

५. लिखँ :

मांभासं आखः ब्वंकलधाःसा मुक्कं शैक्षिक मापदण्डयात तँछाय्गु ज्या जुइ धैगु मान्यता न्ह्याःवःगु नेपालभाषाया शिक्षाया इतिहासलिसे सन्तोष हे जुइमाः । थीथी इलय् थीथीकथंया पंगः थंसां उज्वःगु पंगःलिपा भावनात्मक रुपं छप्पंछधी जुयाः न्ह्याः वःपिं अभियन्तातय्गु बलय् हे नेपालभाषा शिक्षा न्ह्याः वःगु खनेदु । उच्च शिक्षाय् विद्यावारिधि व एमफिल याइपिनिगु ल्याः उप्वयावःगु दु । नेपालभाषा विषय त्रिभुवन विश्वविद्यालयय् जक सीमित मजूसे खुल्ला विश्वविद्यालय व काठमाडौं विश्वविद्यालयय् नं दुथ्याःगु दु । नेपाःगाःया सभ्यता थुइकेत हथाय्चाःपिं ब्वमिपिनिगु आकर्षणं हाकनं छकः शिक्षाया बल्लागु आधार मांभासं शिक्षा खः धैगु यचुक सीदत । लिपि व लिपिलिसें स्वाःगु इतिहास, धर्म, दर्शन व संस्कृति लागाय् खनेदुगु उत्साहं नेपाःया सभ्यता न्ह्याकेत मांभासं शिक्षा बी हे माः धैगु सीदत ।

लिधंसा

अर्याल, कृष्णचन्द्र र जोशी (सेढाइ), वैजनाथ (वि. सं. १९७४). गोरखा भाषा . गोरखा एजेन्सी कार्यालय .
 कायस्थ, छत्रबहादुर व राजकर्णिकार, पुष्पराज (ने. सं. ११२४). भाषिक आन्दोलनय् खलः पुचःया योगदान,
 नेपालभाषा मंकाः खलः यल वहदँ लुमन्ति पौ, पृ. २५-३२ .
 जोशी, सुन्दरकृष्ण (ने. सं. १११८). नेपाःया शिक्षाय् नेपालभाषा, नेपालभाषा १, पृ. ३२-४४ .
 तुलाधर, प्रेमशान्ति (वि. सं. २०५७). नेपालभाषा साहित्यया इतिहास . नेपालभाषा एकेदमि .
 तुलाधर, प्रेमशान्ति (वि. सं. २०७०). नेपालभाषा साहित्यको इतिहास . नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान .
 मल्ल, कमलप्रकाश (ने. सं. १०९९). ध्वानासफूया धलः . लय्ता दबू .
 मुनंकर्मी, लीलाभक्त (वि. सं. २०४४). नेपालको आधुनिक इतिहास . स्वयं .
 सिंह, फत्तेबहादुर (ने. सं. १०५९). नेपाली विहार . चिनियालाल .
 हृदय, चित्तधर (ने. सं. ११०२). झीगु साहित्य . नेपालभाषा परिषद .
 हृदय, चित्तधर (संक.) (ने. सं. १०९८). योगसुधा . नेपालभाषा परिषद .